

Нормативна криза фахової готовності: психологічні особливості переживання

Mosiichuk V.V. Normative crisis of the professional preparedness: psychological features of the feeling / V.V. Mosiichuk // Problems of Modern Psychology: Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / edited by S.D.Maksymenko, L.A.Onufriieva. – Issue 25. – Kamianets-Podilsky: Aksioma, 2014. – P. 280-292.

В.В. Мосійчук. Нормативна криза фахової готовності: психологічні особливості переживання. Представлено результати емпіричного дослідження психологічних особливостей такої нормативної кризи професійного становлення майбутніх психологів, як криза фахової готовності. Обґрунтовано, що інтерес до цієї нормативної кризи викликаний тим, що саме ця криза відрізняється від інших найбільш виразними симптомами, що само по собі вже свідчить про глибину її переживання. Показано, що ця криза пов'язана з певними переломними моментами фахового навчання, а саме: з очікуваннями студентами-випускниками важливих життєвих випробувань (державних іспитів, на яких необхідно демонструвати знання, що засвоюються протягом всього навчання та пошук роботи, пошук свого місця в житті і професії, необхідність самостійно ухвалювати відповідальні рішення). Визначено, що ці очікування суттєво підвищують тривожність і знижують особистісну та професійну самооцінку студента. Констатовано, що: у більш ніж третини студентів-психологів виявлено ознаки деструктивного переживання кризи фахової готовності, а саме – високий рівень професійної фрустрованості; майже половина випускників оцінюють свій рівень готовності до майбутньої професійної діяльності як низький (в це поняття готовності студенти вкладають, перш за все, мотиваційний компонент); у загальному емоційному супроводі фахового навчання студентів-випускників частка позитивних емоцій є незначною; наявність негативних переживань (в першу чергу, тривоги) свідчить про існування кризових моментів, які і супроводжуються цими негативними переживаннями. Зроблено висновки, що такі переживання найчастіше є бар'єром, котрий заважає реалізації задуманого, а також призводять до деформації професійної мотивації та ускладнення учбово-професійної самореалізації.

Ключові слова: кризи фахового навчання, криза апробації, криза фахової готовності, переживання, професійно спрямована фрустрованість, тривожність, емоційний супровід фахового навчання, учбово-професійна самореалізація.

В.В. Мосийчук. Нормативний кризис профессиональной готовности: психологические особенности переживания. Представлены результаты эмпирического исследования психологических особенностей такого нормативного кризиса профессионального становления, как кризис профессиональной готовности. Обосновано, что интерес к этому нормативному кризису вызван тем, что именно этот кризис отличается от других наиболее яркими симптомами, а это уже само по себе свидетельствует о глубине его переживания. Показано, что этот кризис связан с определёнными переломными моментами профессионального обучения, а именно: с ожиданиями студентов-выпускников важных жизненных испытаний (государственных экзаменов, на которых необходимо демонстрировать знания, усваиваемые на протяжении всего обучения и поиск работы, поиск своего места в жизни и профессии, необходимость самостоятельно принимать ответственные решения). Определено, что эти ожидания существенно повышают тревожность и снижают личностную и профессиональную самооценку студента. Констатировано, что: у более трети студентов-психологов выявлено признаки деструктивного переживания кризиса профессиональной готовности, а именно – высокий уровень профессиональной фрустрированности; почти половина выпускников оценивают свой уровень готовности к будущей профессиональной деятельности как низкий (в такое понимание готовности студенты вкладывают, прежде всего, мотивационный компонент); в общем эмоциональном сопровождении профессионального обучения студентов-выпускников часть позитивных эмоций является незначительной; наличие негативных переживаний (в первую очередь, тревоги) свидетельствует о существовании кризисных моментов, которые и сопровождаются этими негативными переживаниями. Сделаны выводы о том, что такие переживания чаще всего являются барьером, который мешает реализации задуманного, а также приводят к деформации профессиональной мотивации и усложнению учебно-профессиональной самореализации.

Ключевые слова: кризисы профессионального обучения, кризис апробации, кризис профессиональной готовности, переживания, профессионально направленная фрустрация, тревожность, эмоциональное сопровождение профессионального обучения, учебно-профессиональная самореализация.

Постановка проблеми. Розмаїття наукових підходів щодо вивчення психологічних особливостей самореалізації (як детермінанти саморозвитку особистості) не дає однозначного тлумачення чинників і механізмів її розвертання, зокрема, в умовах фахового навчання. Так, в психолого-педагогічних дослідженнях недостатньо вивчено питання впливу криз професійного розвитку на процеси самореалізації. Водночас важливість вивчення цього питання визначається тим фактом, що у вищому навчальному закладі багато студентів досить інтенсивно переживають

кризи професійного навчання. А між тим, характер їх переживання впливає на успішність учбово-професійної самореалізації, а тому потребує психологічного супроводу.

Аналіз останніх досліджень. Питання переживання майбутніми психологами криз у процесі професійного навчання та їх впливу на учбово-професійну самореалізацію залишаються відкритими для дослідників [2; 6; 9]. Хоча багато науковців підкреслюють, що кризи і конфлікти відіграють життєво важливу роль, оскільки якість їх розв'язання може визначити подальшу лінію розвитку особистості, сприятливу чи несприятливу для самореалізації та самоактуалізації [3; 4; 6]. О.А. Столярчук, яка дослідивши особливості професійного навчання у ВНЗ і розвиваючи тезу вчених (зокрема, Поваренкова Ю.П., Подоляк Л.Г., Юрченко В.І.) про переживання студентами кількох криз професійного навчання, крім кризи адаптації (яка традиційно розглядається як перша криза професійного навчання), виокремлює також кризи: апробації (яка розгортається на третьому курсі і спричинюється проходженням студентом активної педагогічної практики); фахової готовності (яка є характерною для студентів випускного курсу і зумовлюється перспективами складання державних іспитів та початку професійної діяльності) [7]. Виокремлені кризи є різновидом криз професійного становлення. Нормативний характер цих криз виявляється в тому, що за даними наукових досліджень вони проявляються у більшості майбутніх суб'єктів праці [8; 5; 6].

В дослідженнях, присвячених вивченню психологічних особливостей переживання криз професійного становлення, автори виявляють гостроту емоційних переживань цих криз [2; 7; 9]. Описують найбільш типові показники (індикатори) криз: відсутність задоволення від навчання і майбутньої професійної діяльності; відчуття «невезіння» (яке пояснюють, зокрема, тим, що це «не моя» професія, «не моя» мета тощо); втрата внутрішньої цілосності, внутрішньої рівноваги (показник негараздів в ціннісно-смісловій сфері особистості); суб'єктивне переживання втоми (низька працездатність); низький інтерес до майбутньої професії; почуття невдоволення; психологічний дискомфорт; нерізде підвищення почуття тривожності, іноді страх і депресії; тимчасова нездібність до вольової дії [2; 8; 6]. Але науковці зауважують, що кризи фахового навчання, маючи нормативний характер, не завжди є яскраво вираженими та характерними абсолютно для всіх студентів. У багатьох із них це явище може мати латентний характер і відрізнятися різною інтенсивністю переживання [9; 6; 5]. За даними психологічних досліджень,

найбільш виразними симптомами серед криз професійного навчання відзначається криза фахової готовності [6; 8; 7].

Наголосимо: внутрішні переживання є ознакою будь-якої кризи. Глибокий психологічний аналіз поняття «переживання» здійснено В.Ф. Василюком [1]. Він виокремлює три основні його значення:

- переживання – це всяке емоційно забарвлене явище дійсності, яке безпосередньо представлено у свідомості суб'єкта і виступає для нього як подія його власного індивідуального життя;
- переживання – це прагнення, бажання, хотіння, які безпосередньо представляють в індивідуальній свідомості процес вибору мотивів і цілей діяльності, який здійснюється суб'єктом; ці прагнення, бажання, хотіння тим самим сприяють усвідомленню відношення особистості до подій, які відбуваються в її житті;
- переживання – це діяльність, яка виникає в ситуації неможливості досягнення суб'єктом ведучих мотивів його життя, падіння ідеалів і цінностей; ця діяльність проявляється в процесі перетворення психологічного світу людини, спрямованого на переосмислення його існування.

Уточнюючи ці значення, В.Ф. Василюк зауважує, що в першому широкому значенні терміна «переживання» акцентуються такі його особливості, як безпосередня даність і приналежність змісту свідомості суб'єкта. Обмеження відбуваються при зведенні переживання до переважно афективного стану, різкому відриві від знань про дійсність, а також при вивченні переживання поза контексту реального процесу життєдіяльності суб'єкта. Характеристика того чи іншого факту як переживання, вказує на укоріненість даного факту в індивідуальному житті людини [1].

У другому значенні розкривається функція таких особливих форм переживання як прагнення, бажання і хотіння в регуляції життєдіяльності особистості. Ці форми відображають в свідомості динаміку боротьби мотивів, вибору чи відкидання цілей, до яких прагне людина. Мотив, який суб'єктивно виражається в переживанні, прямо в них не міститься. Це й створює враження, мовби самі переживання спонукають поведінку особистості. В дійсності ж переживання виступають як внутрішні сигнали, через які усвідомлюються особистісні смисли подій, що відбуваються. У свідомості відбувається вибір можливих мотивів і регуляція динаміки поведінки особистості [3; 4].

Третє значення терміну переживання фіксує його як ту особливу діяльність (що виникає в критичній життєвій ситуації), за

допомогою якої людині вдається перенести, як правило, тяжкі події, повернути втрачену осмисленість існування. Наприклад, такого роду діяльність розвертається тоді, коли ніякі зовнішні перетворення ситуації, ніяке нове знання про неї не можуть повернути людині смисл життя (наприклад, при втраті близької людини). Продуктом такої діяльності є переживання, яке відбувається внаслідок переоцінки цінностей, свого місця у світі, набуття смислу свого існування. Розробка цієї грані проблеми переживання дозволяє втілити думку про те, що свідомість людини не тільки відображує об'єктивний світ, але й творить його [3].

Отже, в процесі переживання явища дійсності, які безпосередньо представлені у свідомості, емоційно забарвлюються. Тобто, емоції, почуття, стани (які складають світ душевних переживань) мовою цих переживань «сповіщають» людині свою зацікавлену і невідсторонену оцінку дійсності.

Мета статті – представити результати емпіричного дослідження психологічних особливостей переживання кризи фахової готовності майбутніми психологам, студентами 4 курсу. Інтерес до цієї нормативної кризи викликано тим, що саме ця криза відрізняється серед інших найбільш виразними симптомами, що само по собі вже свідчить про глибину її переживання.

Виклад основного матеріалу дослідження. В своєму дослідженні ми виходимо із тлумачення кризи як нормативного супроводу особистісного розвитку. Кризи фахового навчання розглядаємо як різновиди психологічних криз, що мають відповідні типові ознаки. На думку психологів, найбільш яскравим індикатором кризи є сильна фрустрація та травматичні емоційні переживання тривоги [2; 6; 7].

Перед тим, як описувати кризу фахової готовності, необхідно сказати декілька слів про попередню кризу професійного навчання. Випробування студентами-психологами себе в якості фахівців під час проходження професійної практики, спричинює переживання кризи, яку позначили як кризу апробації [8; 6; 7]. Професійна практика дає можливість студентам перевірити свої фахові знання та вміння. У багатьох із них професійна самооцінка знижується [7].

Підкреслимо, що криза апробації спричинює активізацію рефлексії, що охоплює аналіз окремих компонентів фахової спроможності (зокрема, свою професійну компетентність), аналіз професійно значущих якостей, професійної спрямованості. Зрозуміло, що самоаналіз, в свою чергу, провокує поживлення професійної самооцінки, яка сприяє формуванню прагнення до саморозвитку та самовдосконалення.

Криза фахової готовності також часто виникає під час проходження професійної практики як наслідок перевірки власної професійної компетентності та спроможності, очікувань щодо складання державних іспитів та початку професійної діяльності [5; 6; 7].

Виокремлюючи кризу фахової готовності, О.А. Столярчук вбачає її детермінацію у загостренні суперечності між усвідомленням випускником наближення початку професійної діяльності та недостатньо сформованою готовністю до цього [7]. У студентів 4 курсу розгортається конфлікт навчальної та професійної мотивації. Це виявляється, зокрема, і в тому, що багато наших досліджуваних навчання в університеті розглядають як можливість отримати диплом, але в той же час не виявляють бажання працювати за здобутим фахом («... буду шукати роботу, за яку більше платять»; «... я буду працювати з людьми, але не за фахом»). Кризу фахової готовності підсилює і така несприятлива обставина, як відсутність роботи за фахом. Зрозуміло, що в цих умовах тривога та невпевненість переживаються гостріше.

В нашому дослідженні вивчення психологічних особливостей переживання студентами-психологами кризи фахової готовності відбувалося за допомогою: «Методики діагностики рівня соціальної фрустрованості», «Методики виміру учбової тривожності» (шкала соціально-ситуаційної тривоги Кандаша), авторської анкети, методики визначення емоційного фону навчання, методики визначення професійної самооцінки. [8; 7; 6]

Основні показники, на основі яких вивчалися особливості переживання кризи: рівень професійно спрямованої фрустрованості; рівень негативного емоційного супроводу фахового навчання; характер ставлення до майбутньої професійної діяльності; рівень самооцінки фахової готовності та задоволеності якістю освіти у ВНЗ. У своїй роботі особливу увагу ми приділяли «найбільш впливовим» показникам кризи фахової готовності, які було виділено в дослідженні О.А. Столярчук, а саме: рівню професійно спрямованої фрустрованості; таким виявам негативного емоційного супроводу фахового навчання, як тривога, гнів, страх і нудьга [7].

Як вже зазначалось, ознакою будь-якої кризи є внутрішні переживання. Найбільш яскравим індикатором кризи є сильна фрустрація, яка може супроводжувати кризу через переживання невдачі, виникаючи як реакція на блокування активованих потреб, тому виявлення її рівня є свідченням переживання кризового стану. Рівень фрустрації (як один із яскравих показників емоційного супроводу кризи) в нашому дослідженні виявлявся

за допомогою методики діагностики рівня соціальної фрустрованості (за Л.І. Вассерман). У цій методиці виділяють професійно спрямовану фрустрованість (яка є індикатором проблем фахового навчання) та особистісну фрустрованість (яка провокується негараздами комунікативної й побутової сфер) [8; 7]. Дана методика дозволяє визначити низький, середній і високий рівні фрустрованості.

Як показало емпіричне дослідження, у більшості студентів 4 курсу фрустрованість професійно спрямованої сфери розташувалася на показниках високого рівня. Якісний аналіз даних щодо оцінки студентами власного рівня фрустрованості дозволив виокремити ті аспекти, які були джерелом найбільшої незадоволеності опитаних. Зокрема, майбутні психологи висловлювали невдоволення випробуванням себе в ролі психолога під час проходження професійної практики; відчували недостатність фахових знань при роботі з людьми; переживали, як будуть складати державні іспити; багатьох не влаштовувала якість професійної освіти і хвилювало наближення початку професійної діяльності.

Виходячи із отриманих даних, можна сказати, що у більш ніж третини студентів-психологів (а саме – у 38%) виявлено ознаки деструктивного переживання кризи фахової готовності (високий рівень професійної фрустрованості). Високий рівень фрустрованості студентів-психологів 4 курсу щодо професійно спрямованої сфери свідчить про переживання ними кризи фахової готовності. Безумовно, це не сприяє учбово-професійній самореалізації та психологічній готовності до професійної праці. Тому, ми вважаємо, що конструктивне переживання кризи є тим резервом, який зможе підвищити учбово-професійну самореалізацію майбутніх психологів.

Факторний аналіз дозволив виявити взаємозв'язок ($r = 0,516$ при $p \leq 0,01$) професійно спрямованої фрустрованості з такою дезорганізуючою емоцією, як тривога. Нагадаємо, що емоції, які супроводжують фахове навчання майбутніх психологів, вивчались за допомогою методики визначення емоційного фону навчання.

За допомогою авторської анкети було проаналізовано низку моментів, які доповнюють картину переживання студентами кризи фахового навчання: самооцінку респондентами своєї теперішньої навчальної успішності; емоційне відношення до майбутньої професійної діяльності (інтерес, байдужість, відраза, захоплення, натхнення, тривога); оцінку респондентами чинників успішності майбутньої професійної діяльності; рівень задоволен-

ня респондентами якістю професійної освіти; самооцінку рівня готовності до майбутньої професійної діяльності.

Самооцінювання студентами власної навчальної успішності (третє питання анкети) дозволяє з'ясувати, як вони сприймають свої навчальні досягнення під час навчання у ВНЗ. Підкреслимо, що предметом дослідження є навчальна успішність як суб'єктивна категорія без співвідношення з об'єктивними показниками навчальної успішності. Отже, 27% студентів-психологів 4 курсу оцінюють рівень своєї теперішньої навчальної успішності як високий; 49% – як середній; 24% – як низький.

Четверте питання анкети дозволяє з'ясувати характер відображення криз в емоційному (інтерес, байдужість, відраза, захоплення, натхнення, тривога) ставленні до майбутньої професійної діяльності. Як відомо, ставлення до майбутньої праці формується у процесі фахового навчання і саме це ставлення стає підґрунтям мотивації праці.

Як показало дослідження, у більшості респондентів майбутня професійна діяльність викликає інтерес і тривогу (1 і 2 ранг). На третій рейтинговій позиції – байдужість. Зауважимо, що такі афективні прояви опитаних до майбутньої професійної діяльності, як захоплення та натхнення, відображують сприятливі для професіоналізації емоційні ставлення. Отримані дані також свідчать про інтенсивне переживання кризи фахової готовності.

Важливим аспектом нашого дослідження постало з'ясування обізнаності студентів щодо основних чинників успішності майбутньої професійної діяльності (успішність фахового навчання; контроль керівництва; рівень професійної компетентності; матеріальне та моральне заохочення; самооцінка та впевненість в собі як професіоналі). Студенти-психологи четвертого курсу виокремили фактори рівня професійної компетентності та матеріального й морального заохочення як найбільш значущі для себе (1 і 2 рейтингові місця). Успішність фахового навчання та самооцінку та впевненість в собі досліджувані поставили на 3 і 4 рейтингові місця.

Оцінка студентами-психологами якості професійної освіти, яку вони отримують, виглядає так: 26% досліджуваних цілком задовольняє якість професійної освіти; 39% студентів якість професійної освіти задовольняє частково; 35% вважають якість освіти надто низькою.

Зрозуміло, що зростання досвіду фахового навчання у студентів 4 курсу викликало у них більш прискіпливе, критичне ставлення до професіоналізму викладачів. На думку опитаних,

низький рівень професіоналізму викладачів перешкоджає формуванню у майбутніх суб'єктів праці, зокрема, впевненості в собі. Часто студенти нарікали на свою малу обізнаність в компонентах професіограми психолога, що заважає адекватному аналізу та оцінці власних фахових якостей. Але те, що значна частина студентів відчують розчарування рівнем академічної підготовки з фахових дисциплін, є досить тривожним фактом.

Свій рівень готовності до майбутньої професійної діяльності наші досліджувані оцінюють таким чином: високий – 16%; середній – 37%; низький – 47%. Зауважимо, що в поняття готовності до фахової діяльності студенти вкладають передусім мотиваційний компонент.

Отримані результати показують, що завдання вищої школи реалізуються недостатньо. Крім того, у змісті бесід зі студентами часто фігурувало їх розчарування рівнем підготовки до майбутньої професійної діяльності. Причин такої ситуації досить багато. Але наявна у майже половини досліджуваних низька самооцінка рівня готовності до майбутньої професійної діяльності свідчить про інтенсивне переживання кризи фахової готовності.

В контексті нашого дослідження стає необхідним вивчення тривожності як важливого симптому криз. Для її виявлення ми використали методику діагностики емоційного супроводу (фону) фахового навчання, запропоновану О.А. Столярчук [7]. Студенти за допомогою процедури ранжування вказують на ті емоції, які вони переживали під час навчання в університеті.

В низці досліджень було показано гостроту і напруженість емоційного переживання криз професійного становлення [8; 6; 9]. В нашій роботі самооцінка (за допомогою процедури ранжування) частоти переживання емоцій, які супроводжують навчання в університеті, розглядається як індикатор наявності певних переживань. Ті чи інші оцінки свого емоційного стану свідчать про значущість, цінність переживань (в нашому дослідженні – криз) для особистості.

Емоції, які ранжуються за допомогою даної методики, можна поділити на 3 групи, в яких зосереджуються: позитивні емоційні стани (інтерес, радість, задоволення, захоплення та натхнення); негативні емоції, які супроводжують фахове навчання (тривога, сум, гнів, страх, сором і провина); невизначені емоції (здивування, спокій і нудьга).

Якщо розглянути рейтингові позиції цих трьох виділених груп емоцій, то ми бачимо, що фахове навчання найчастіше супроводжується такими позитивними емоціями, як інтерес і задо-

волення (1 і 5 рейтингові позиції), негативною емоцією «тривога» (2 рейтингова позиція) та невизначеними емоціями «нудьга» і «здивування» (3 і 4 рейтингові позиції). Натомість, частота перебування майбутніх психологів у стані спокою під час навчання сягала лише десятої рейтингової позиції. Треба підкреслити, що тривожність є тим переживанням (чи емоційним станом), яке найчастіше є бар'єром, котрий заважає реалізації задуманого. А нудьга розглядається як симптом певного розчарування в обраній професії чи, принаймні, у фаховому навчанні.

Отже, можна констатувати, що в загальному емоційному супроводі фахового навчання наших досліджуваних частка позитивних емоцій є незначною. Водночас високий (№2) ранг такої емоції, як «тривога» і низький (№10) ранг «спокою» є свідченням переживання студентами 4 курсу кризи фахового навчання (а саме, кризи фахової готовності).

Тому, співставлення двох модальностей емоційного супроводу фахового навчання майбутніх психологів, підтвердило наявність негативних переживань у випускників, що свідчить про існування кризових моментів (які супроводжуються цими негативними переживаннями).

З кризовими ситуаціями пов'язано не тільки їх переживання, а й спроби подолати, опанувати, перебороти, полегшити кризовий характер ситуації, яка викликає у людини внутрішнє напруження. Підкреслимо, що подолання складних ситуацій необхідно людині для того, щоб зменшити внутрішнє напруження. Як відомо, основне завдання опанування – забезпечити й підтримати певний рівень психічного та фізичного здоров'я, задоволеність собою, своєю діяльністю, поведінкою, працею. В своєму дослідженні ми виходимо із того, що стратегії опанування (іншими словами, подолання складних і стресових життєвих ситуацій) є індивідуальним способом взаємодії із ситуацією відповідно до її логіки, значущості для людини та її сьогоdnішніх можливостей [4; 8; 6]. Сама стратегія опанування – це пряма дія, що спрямована на вирішення болючої проблеми, або хоча б збирання конкретної інформації про можливості такої дії.

Отже, ми вважаємо, що для опанування/подолання складної життєвої ситуації важливо, по-перше, уявлення про цю ситуацію (зокрема, погодження з тим, що проблема дійсно є); по-друге, уявлення про способи її подолання (зокрема, складання плану її розв'язання); по-третє, сам процес опанування – пряма дія, що спрямована на вирішення болючої проблеми (або хоча б збирання конкретної інформації про можливості такої дії).

Висновки. Описані вище результати емпіричного дослідження ілюструють особливості такої нормативної кризи професійного становлення майбутніх психологів, як криза фахової готовності, що пов'язана з певними переломними моментами фахового навчання. Як вже зазначалося, студент-випускник повинен розв'язати два актуальних завдання: успішно витримати підсумкову атестацію (призначенням якої є оцінка рівня й якості професійної компетентності, сформованості фахових умінь та навичок майбутнього психолога) та самостійно ухвалювати відповідальні рішення, пов'язані з перспективами початку професійної діяльності. Очікування таких важливих життєвих випробувань (державних іспитів, на яких необхідно демонструвати знання, що засвоюються впродовж усього навчання, та пошук роботи, пошук свого місця в житті і професії) суттєво підвищує тривожність і знижує особистісну та професійну самооцінку студента. Зокрема, у більш ніж третини студентів-психологів виявлено ознаки деструктивного переживання кризи фахової готовності, а саме – високий рівень професійної фрустрованості; майже половина випускників оцінюють свій рівень готовності до майбутньої професійної діяльності як низький (в це поняття готовності студенти вкладають передусім мотиваційний компонент). Аналіз емоційного супроводу фахового навчання майбутніх психологів, проведений в дослідженні, підтвердив наявність негативних переживань у випускників, що свідчить про існування кризових моментів, які і супроводжуються цими негативними переживаннями. Такі переживання, в свою чергу, призводять до деформації професійної мотивації, ускладнення учбово-професійної самореалізації тощо.

Отже, аналіз емпіричних даних дослідження дозволив узагальнити матеріал щодо психологічних особливостей переживання студентами кризи фахової готовності, що розгортається під час завершення навчання.

Список використаних джерел

1. Василюк В. Ф. Психология переживания: анализ преодоления критических ситуаций / Федор Ефимович Василюк. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 200 с.
2. Лановенко Ю. І. Психологічні особливості переживання суб'єктом юнацької кризи : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Юлія Іванівна Лановенко. – К., 2005. – 217 с.
3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.

4. Максименко С. Д. Генезис существования личности / Сергей Дмитриевич Максименко. – К. : Изд-во ООО «КММ», 2006. – 240 с.
5. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека / Ю. П. Поваренков. – М. : Изд-во УРАО, 2002. – 160 с.
6. Поливанова К. Н. Психологический анализ кризисов возрастного развития / К. Н. Поливанова // Вопросы психологии. – 1994. – № 1. – С. 61–69.
7. Столярчук О. А. Дослідження динаміки криз фахового навчання майбутніх учителів / О. А. Столярчук // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. пр. – Кривий Ріг, 2010. – Вип. 29. – С. 305–311.
8. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг / Л. Б. Шнейдер. – М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2004. – 600 с. – (Учебное пособие).
9. Эмоциональная регуляция учебно-познавательной деятельности / Под ред. А.Я. Чебыкина. – М., 1988. – 254 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Vasilyuk V. F. Psikhologiya perezhivaniya: analiz preodoleniya kriticheskikh situatsiy / Fedor Yefimovich Vasilyuk. – М. : Izd-vo MGU, 1984. – 200 s.
2. Lanovenko YU. I. Psikhologichni osoblivosti perezhivannya sub'ektom yunats'koi krizi : dis. ... kand. psikholog. nauk : 19.00.07 / Yuliya Ivanivna Lanovenko. – К., 2005. – 217 s.
3. Leont'yev A. N. Deyatel'nost'. Soznaniye. Lichnost' / Aleksey Nikolayevich Leont'yev. – М. : Politizdat, 1977. – 304 s.
4. Maksimenko S. D. Genezis sushchestvovaniya lichnosti / Sergey Dmitriyevich Maksimenko. – К. : Izd-vo ООО «КММ», 2006. – 240 s.
5. Povarenkov YU. P. Psikhologicheskoye sodержaniye professional'nogo stanovleniya cheloveka / YU. P. Povarenkov. – М. : Izd-vo URAO, 2002. – 160 s.
6. Polivanova K. N. Psikhologicheskiiy analiz krizisov vozrastnogo razvitiya / K. N. Polivanova // Voprosy psikhologii. – 1994. – № 1. – S. 61–69.
7. Stolyarchuk O. A. Doslidzhennya dinamiki kriz fakhovogo navchannya maybutnikh uchiteliv / O. A. Stolyarchuk // Pedagogika vishchoi ta seredn'oi shkoli : zb. nauk. pr. – Kriviy Rig, 2010. – Vip. 29. – S. 305–311.

8. Shneyder L. B. Professional'naya identichnost': teoriya, yeksperiment, trening / L. B. Shneyder. – M. : Izdatel'stvo Moskovskogo psikhologo-sotsial'nogo instituta; Voronezh : Izdatel'stvo NPO «MODEK», 2004. – 600 s. – (Uchebnoye posobiye).
9. Emotsional'naya regulyatsiya uchebno-poznavatel'noy deyatelnosti /Pod red. A.Y. Chebykina. – M., 1988. – 254 s.

V.V. Mosiichuk. Normative crisis of the professional preparedness: psychological features of the feeling. The results of the empirical study of psychological characteristics of such normative crisis of future psychologists' professional formation as the crisis of professional preparedness are presented in the article. The process of the professional formation is indicated to be contradictory and multidirectional, and the crisis is that area where the person is looking for the way to the self-realization. The crisis triggers to the changes in the personality are underlined and forcing it to find the new possibilities of self-realization (actualization of possibilities and abilities) and stand like an impetus of personality potential's growth. The interest to this regulatory crisis is caused by the fact that this crisis differs from others by the most striking symptoms and this is the evidence of its feeling force. This crisis is showed to be connected with some critical moments of professional education: with expectations of important life tests by the graduate students (the final exams, the job search, the searching for a place in life and profession, necessity to make their own responsible decisions). These expectations are defined to increase the anxiety and reduce the personal and professional student's self-esteem. It was stated that: more than third of students-psychologists have the signs of destructive feeling of crisis of professional readiness: a high level of professional frustration; more than half part of graduate students estimate their level of professional readiness as low; the part of positive emotions is small in the general emotional support of professional education; the availability of negative feelings (first of all anxiety) is the evidence of the crisis moments existence. It was concluded that these feelings are the barrier which prevents to realize implement planned, and causes to the deformation of the professional motivation and to the complication of educational and professional self-realization.

Key words: crisis of professional education, crisis of approbation, crisis of professional readiness, feeling, professionally designed frustration, anxiety, emotional support of professional education, educational and professional self-realization.

Отримано: 21.07.2014 р.